

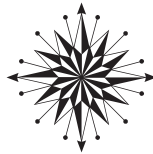
Kustlijnen

Bert Looper

Kustlijnen

*Acht eeuwen kunst
en kunstenaars
in Friesland*

NOORDBOEK

DEZE UITGAVE KWAM MEDE TOT STAND MET STEUN VAN

Boersma-Adema Stichting
Ottema-Kingma Stichting
Ritske Boelema Gasthuis
Stichting Vrienden van Tresoar
Tresoar

© 2024 Bert Looper | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp & boekverzorging: Gert Jan Slagter

Omslagbeeld & frontispice: Tekstrelief van Anke Kuypers, foto: Haye Bijlstra, Tresoar

Auteursfoto: Haye Bijlstra, Tresoar

ISBN 978 94 6471 074 8

NUR 640 | 693

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoud

- Vertrek: 'Naargeraden
het noorden...' 7
- 1^e reis De stilte van de kosmos
in een bewogen omgeving
(Leeuwarden) 9
- 2^e reis Een vleugje Italië aan de
noordelijke kust van de
Zuiderzee (Dokkum) 16
- 3^e reis Sporen in het landschap
(Mildam) 22
- 4^e reis De kunstgeschiedenis van de
twintigste eeuw ligt op straat
(Drachten) 29
- 5^e reis Een baardloze Christus in
een tijd van bebaarde mode
(Boazum) 36
- 6^e reis Grootse kunst in het klein
(Klooster Thabor) 43
- 7^e reis De stilte van Pasen
(Leeuwarden) 50
- 8^e reis Gevluchte kunst (Jubbega-
Schurega, Swichum) 57
- 9^e reis Aristoteles en Plato in
Friesland (Leeuwarden) 64
- 10^e reis Een verborgen opdracht aan
het meer (Oud Beets, Ureterp,
Burgumer Mar) 70
- 11^e reis De bekendste onbekende
kunstenaar van Friesland
(Vinkega, Wolvega) 77
- 12^e reis Kunst in Franse tijden
(Leeuwarden) 84
- 13^e reis Waar is de volkskunst gebleven?
(Hindeloopen) 91
- 14^e reis Het gevecht met de tijd
(Leeuwarden) 98
- 15^e reis Kunst op zolders, in kelders en
achter knieschotten (zolders
en kelders) 103
- 16^e reis Honderd verborgen meesters
(Leeuwarden) 110
- 17^e reis For your eyes only (Den Haag,
Franeker, Leeuwarden) 117
- 18^e reis Friese kunst 'om utens'
(Europa) 124
- 19^e reis Verborgen vroomheid
(Leeuwarden) 131
- 20^e reis Kunst die niet wilde blijven
(Harlingen) 138
- 21^e reis Het feest van de nieuwe tijd
(Beetsterzwaag) 145
- 22^e reis Het museum van verborgen
kunst (Leeuwarden) 152
- 23^e reis Kunst na Kneppeelfreed
(Bolsward) 159
- Thuiskomst: 'Kunst is overal' 167
- Literatuur 172
- Register op persoons- en plaatsnamen 173
- Verantwoording 176

Lang geleden, ergens in het midden van de elfde eeuw, vertrok een aantal Friezen naar het Noorden. De middeleeuwse geschiedschrijver Adam van Bremen beschrijft hoe de mannen opgewekt de zeilen hesen om de waarheid te vinden over het verhaal dat er, naar het Noorden toe, alleen nog maar zee zou zijn en geen land. Na een aantal hachelijke avonturen keerden de ontdekkingsreizigers terug aan de Friese kust, maar het verhaal vertelt helaas niet of zij het doel van de expeditie hadden bereikt: kennis over de leegte, alle land voorbij. Jammer natuurlijk dat Adam van Bremen ons niet kan zeggen of het doel werd bereikt, maar de reis was al heel bijzonder. Een zoektocht naar de leegte! Nu, duizend jaar later, lijkt het alsof het zoeken naar de leegte nog altijd een van de belangrijkste thema's is in de Friese cultuur. Schrijvers, dichters, musici en schilders maken reizen naar het Noorden, naar Scandinavië, IJsland en verder om inspiratie op te doen voor hun werk. De leegte en de stilte zijn de meest gewaardeerde elementen geworden in de Friese kunst en cultuur. Joost Zwagerman raakte in zijn boek *De stilte van het licht* en in zijn tentoonstelling *Silence out loud* in de ban van de Friese kunstenaars Willem van Althuis, Sies Bleeker en Christiaan Kuitwaard, die allen ‘het verdwijnen in de leegte’ tot thema van hun werk hadden gekozen. In het ultieme lege Friese landschap aan de zeedijk bij Marrum is het beeld van Ids Willemsma een waar pelgrimsoord geworden voor mensen op zoek naar leegte en stilte. Maar tegenover de omarming van stilte en leegte staat ook de horror vacuï, de leegtevrees van de zeventiende en achttiende eeuw, weerspiegeld in het drukst bewerkte zilver in Nederland en in de barokke poëzie van Gysbert Japicx. Tegenover de abstract-geometrische beelden van Harmen Abma en Ids Willemsma staan in de Friese elf steden de bonte figuratieve fonteinen van Kulturele Hoofdstad van Europa 2018. Tegenover de viering van stilte en leegte door Joost Zwagerman staat het enthousiasme van de Engelse kunsthistoricus Sacheverell Sitwell voor de uitbundige Friese rococo in de stadhuizen van Dokkum en Sneek. Met andere woorden, Friese kunst en cultuur kan niet gevangen

worden in enkele termen. Het beeld, het imago van Friesland is dat van rust en ruimte, van stilte en leegte, maar de werkelijkheid is die van spanning en discontinuïteit en van rumoer en veelheid! En ... het is juist de kunst die deze complexiteit weerspiegelt. Niet alleen de kunst in musea en archieven, maar vooral ook de kunst in de openbare ruimte, in onze directe omgeving.

In dit reisboek gaan we op zoek naar kunst met een Fries verhaal. Vaak ook kunst die verborgen is geraakt door vergetelheid, door overwoekerd gras, door gebrek aan respect, door schaamte of door onwetendheid. Maar altijd kunst met betekenis, kunst die ons misschien iets wil zeggen wat we nog niet weten. We trekken door de gehele provincie, niet alleen in ruimte, maar ook in tijd en leren zo een gebied kennen dat, sinds Adam van Bremen, al duizend jaar op reis is. Het doel van die reis is niet geheel duidelijk, maar laten we de 'mindset' van onze voorouders uit de elfde eeuw aannemen: een opgewekte nieuwgierigheid naar het onbekende. Niet het doel maar de reis, zoals de Friese dichter Eppie Dam zo mooi verwoordde:

Naargelang het noorden keert een vogel terug

van zijn vlucht, bespiegelt een man

zijn verleden en stapt uit zijn schaduw

zijn natuur tegemoet, naargelang

het noorden verder van zijn doel

en dichter bij zijn bestemming.

Waar is de volkskunst gebleven?

HINDELOOPEN

Het valt niet mee het begrip ‘volkskunst’ precies te definiëren. Het is kunst voor en door het volk, het is vaak anonieme kunst zonder artistieke pretenties, het is kunst van het alledaagse leven, of, zoals de bekende Friese volkskunstkenner Nanne Ottema schreef in zijn boek *Het kunstambacht en de volkskunst in Friesland*: ‘voor onze voorouders waren ambachts- en volkskunst het leven zelf, was het de gehele inrichting van hun huis en hof (...) of wat ook uit hun dagelijkse omgeving’. Bij Friese volkskunst denken we aan koekplanken en gebruiksaardewerk en aan Hindeloopen. Is volkskunst alleen iets van het verleden? Is het enkel nog nostalgie en het terrein van de verzamelaar? Is de volkskunst nog als levend erfgoed onder ons of is ze verdwenen? Maar wanneer dan en waarom? Het verhaal van de Friese volkskunst kent enkele bijzondere momenten, tot op de dag van vandaag!

De Franse kunsthistoricus en reisverhalenschrijver Henry Havard schreef rond 1875 een aantal boeken waarin hij verslag deed van zijn tochten door Friesland en de ontmoetingen met een bonte verscheidenheid aan mensen uit het bestuurlijke, wetenschappelijke en artistieke milieu. Als een ware antropoloog onderhield hij zich ook met de ‘gewone man’ en zijn boek, *Pittoreske reis langs de dode steden van de Zuiderzee*, telt een aantal bijzondere verslagen van gesprekken die hij onderweg met deze

en gene hield over het karakter van Friesland en de Friezen. Havard was niet zonder reden in onze provincie; hij had in 1871 actief deelgenomen aan de ‘Parijse Commune’ en was na het neerslaan van deze opstand als banneling uitgeweken naar ons land. Daar hebben we veel plezier van gehad, omdat hij zich vooral wijdde aan de studie van het aardewerk uit de Hollandse steden en er enkele belangrijke publicaties over schreef. Maar erg interessant zijn dus ook zijn observaties over Friesland en de Friezen. Als kunsthistoricus was hij vooral geïnteresseerd in architectuur en schilderkunst, maar zijn belangstelling ging ook uit naar alles wat met volkskunst te maken had. Of, beter gezegd, naar alle artistieke vormen waarmee Friezen hun leefomgeving aankleedden. Het lag daarom voor Havard voor de hand om ook Hindeloopen te bezoeken. De naam en faam van de Hindelooper kostuums en volkskunst was hem ter ore gekomen en hij wilde zich op locatie in deze kunstvormen verdiepen. Maar zijn teleurstelling was groot. Hij vond niet de authenticiteit en vitaliteit van de volkskunst die hij had verwacht. ‘Ook de Hindelooper kunst is helaas verdwenen,’ schreef Havard, nadat hij ten aanzien van de klederdracht al had geconstateerd dat ‘helaas deze wonderlijke en schilderachtige kleding bijna volledig (is) verdwenen’. Uit het volgende citaat van Havard blijkt zelfs hoezeer de Hindelooper volkskunst en klederdracht al in 1873 een toeristisch toneelspel was geworden: ‘Dit kostuum, waarvan in alle gidsen wordt vermeld dat het “zonder wijziging in stand wordt gehouden”, wordt nog slechts gedragen door twee brave vrouwen, die noch mooi, noch jong zijn. Bovendien trekken ze het alleen aan als er zich toevallig een vreemdeling in hun streek waagt en ze uit hun kleine maskerade enig profijt kunnen trekken. Deze bijzonderheden werden ons verteld door de herbergierster bij wie we uitrustten onder het genot van verse melk. Om ons te gerieven liet ze een van de vrouwen halen, die uiteindelijk inderdaad in de officiële dracht verscheen. Ze draaide, keerde en toonde zich als een ledenpop of een curiositeit, incasseerde haar gulden en toen ze verdween liet ze ons achter met een zeer middelmatige indruk van de bekoorlijkheden die dit zo opgehemelde kostuum vroeger bezat’.

Havard confronteert ons met een nogal ontluisterend beeld van de Hindelooper volkskunst. Maar niet alleen in Hindeloopen, ook elders in Friesland raakte Havard teleurgesteld door het nagenoeg ontbreken van authenticiteit op het terrein van de volkskunst. Ten aanzien van de Friese taal had hij al geconstateerd dat er slecht mee was gesteld en dat hij nog net op tijd was om enkele Friessprekenden te ontmoeten. Was het werkelijk zo slecht gesteld met taal en volkskunst? Maar ook al is het beeld van Havard misschien wat te somber, zijn observaties geven een kijkje in de realiteit van de Friese cultuur rond 1870. Het zou best zo kunnen zijn dat Havard onze provincie bezocht in de magere jaren die vooraf gingen aan de ware revival van het Fries en de Friese cultuur in het laatste kwart van de negentiende eeuw. De taal en de literatuur hadden al rond het midden van de negentiende eeuw, vooral door het optreden van Waling Dykstra, een boost gekregen, maar de overige Friese cultuurelementen zouden pas in de loop van de jaren zeventig volgen. Slechts enkele jaren na het verblijf van Havard in onze provincie kregen de ambachtskunst en de volkskunst een enorme stimulans door de Grote Historische Tentoonstelling in Leeuwarden in 1877, waar de Hindelooper kamer en de in Hindelooper dracht aangeklede poppen de grote publiekstrekkers waren. Een jaar later zou deze Hindelooper kamer ook op de Wereldtentoonstelling in Parijs veel succes oogsten.

De verslagen van Havard en de grote tentoonstellingen van Leeuwarden en Parijs lijken volledig met elkaar in tegenstelling. Maar juist dat grote verschil, met slechts vijf jaren ertussenin, is veelbetekenend als het gaat om de positie van de volkskunst. Havard beschrijft een situatie waarin de volkskunst al niet meer bestond als authentieke en vitale factor. De tentoonstellingen van Leeuwarden en Parijs gaven blijk van een gevoel van verlies en een sterk verlangen naar ‘revitalisering’ van de Friese cultuur. De Hindelooper kamer was niet de representant van een geleefde cultuur, maar verbeeldde de droom van de herleving van een oude, verdwenen cultuur. Havard beschreef ‘sec’ de realiteit van een verloren cultuur, Leeuwarden en Parijs wilden een nieuwe realiteit creëren waarin Friesland zijn identiteit en zelfbewustzijn zou hervinden in oude glorie

en tradities. Het zou de taal en de literatuur slagen om weer een vitale kracht voor Friesland en de Friezen te worden. Het 'volk' identificeerde zich rond 1900 weer sterk met de taal en de verhalen. Maar in een tijdperk van voortschrijdende techniek, industrialisatie en massaproductie had de volkskunst afgedaan.

Is daarmee in de late negentiende eeuw het hoofdstuk van de Friese volkskunst afgesloten? Is de volkskunst bij gebrek aan belangstelling en identificatiemogelijkheden vanaf 1900 voorgoed opgeborgen in museumkelders en op zolders van verwoede verzamelaars van mangelplanken, stoven, tabaksdozen, koekvormen en speculaasplanken? Nee, integendeel. Juist in de twintigste eeuw kent de volkskunst nog een tweetal opmerkelijke perioden waarin ze weer een bijzondere betekenis kreeg. Het verhaal voert ons in de eerste plaats naar de jaren dertig, wanneer het gebrek aan een vitale volkskunst als een gemis wordt ervaren en er allerlei initiatieven tot stand komen om, voortbouwend op de traditie, volk en kunst weer bij elkaar te brengen. Hier moet worden opgemerkt dat voorwerpen van volkskunst al wel enkele decennia onderwerp waren van onderzoek. De Friese kunstkenner en verzamelaar Nanne Ottema legde al vanaf de jaren twintig een grote verzameling aan van diverse objecten, waarmee hij ook tentoonstellingen inrichtte. Als conservator van museum Prinsessehof maakte hij presentaties van sloten en sleutels, eetgerei, koek- en marsepeinvormen, kerfsnee-meubels enzovoort. Nanne Ottema legde ook verbanden met de volkskunst van Azië en andere delen van Europa om verschillen en overeenkomsten in vergelijkend perspectief te laten zien.

Maar naast deze wetenschappelijk en museale belangstelling, groeide in de tweede helft van de jaren dertig ook een andere interesse in volkskunst. In 1934 werd de 'Foriening for Fryske Folkskinst' opgericht. Zij vond haar oorsprong in het door Douwe Kalma gestichte 'Fryske Front', dat zich vooral het versterken van de Friese volksgemeenschap ten doel stelde. Het initiatief voor de oprichting van de 'Foriening' was genomen door handwerkkunstenaar Elske van der Zee. Zij streefde de totstand-

Meubels van Roosje Hindeloopen in de nieuwe interpretatie van Christien Meindertsma

koming na van een Fries-nationale industrie, die zou aansluiten bij de volkskunst uit het verleden zonder daarbij de eisen van de tijd uit het oog te verliezen. De grondstoffen moesten uit Friesland afkomstig zijn en daar ook verwerkt worden. Het Fryske Front zou de producten moeten beoordelen en van een keurmerk voorzien. Dat de belangstellingen voor volkskunst van Nanne Ottema enerzijds en de Foriening anderzijds van verschillend van karakter en intentie waren, bleek in de oorlogsjaren, toen Ottema in de Heemschut-serie zijn hierboven genoemde boek *Het kunstambacht en de volkskunst in Friesland* publiceerde. In de *Leeuwarder Courant* werd door een Fries-idealistisch gedreven recensent opgemerkt dat het werk van Nanne Ottema ‘nationaal-Friesch beschouwd tekort schiet’. Ottema had namelijk gesteld dat er geen sprake is van typisch Friese volkskunst, omdat in zijn vergelijkend perspectief de Friese uitingen passen in Europese of zelfs mondiale patronen en tradities. Die opvatting viel niet in goede aarde bij degenen die volkskunst toch vooral zagen als middel om de Friese ‘volksgemeenschap’ te versterken.

Na de oorlog kwam er een einde aan de politiek-ideële doelstellingen van de Foriening en kwam de nadruk te liggen op de esthetiek van de volkskunst. In de grote platenatlas *Fryske folkskinst. In rige printen* uit 1945 verwoordde de directeur van het Fries Museum en redacteur van de atlas dr. Abraham Wassenbergh het als volgt: ‘Het doel is nu de vormen en motieven (...) opnieuw onder de oogen te brengen van hen, die op dit gebied werkzaam zijn, doch niet ter klakkelooze navolging. Wij hopen en verwachten dat door een zelfstandige verwerking de Friesche Volkskunst tot nieuwen bloei zal worden gebracht’. De vele platen, zoals de hier afgebeelde achttiende-eeuwse pot en het bankje, dienden ter inspiratie voor de kunstenaars van de twintigste eeuw. Pas veel later zou die inspiratie ook echt zichtbaar worden. In de periode 1950-1980 bleef er wel belangstelling voor volkskunst en voor klederdracht in kleine hobbykring, maar in de tijd van modernisme en functionalisme was er geen vruchtbare bodem voor een geïnspireerd gebruik van volkskunstvormen en -motieven. In de jaren tachtig kwam er evenwel een ware

ambachtelijke ontwerprevival tot stand waarin traditionele vormen en modern design elkaar vonden. In de eerste plaats door de consequente keuze die aardewerkfabriek Tichelaar in Makkum maakte voor de samenwerking met bekende ontwerpers als Jan van der Vaart, Marcel Wanders en Hella Jongerius. In deze eeuw zijn de herinterpretaties van de Hindelooper meubels door Christien Meindertsma en Roosje Hindeloopen beroemd geworden. De meubelserie 'Oak inside' werd geëxposeerd in het MoMa in New York en in het Victoria&Albert Museum in Londen. De Hindelooper meubels van Meindertsma hadden veel succes op de 'Salone', de grote meubelbeurs van Milaan van 2011.

In 1878 maakte de Hindelooper kamer furore op de Wereldtentoonstelling in Parijs. In 2011 schitterden de Hindelooper meubelen op de 'Salone' van Milaan. Hindeloopen en volkskunst 'for ever' zou men denken. Henry Havard had dat in 1873 niet kunnen bevroeden toen een Hindelooper dame zich voor een gulden in toeristische dracht aan hem toonde. Maar na Havard werd de volkskunst een inspiratiebron voor velen. Zij overwon de nostalgie en de droom van oude glorie van Parijs, zij overwon de ideologische troebelen van de jaren dertig en veertig en werd uiteindelijk in de eenentwintigste eeuw de inspiratiebron voor een moderne vormgeefster die niet verwees naar een verloren wereld, maar een geheel nieuwe internationale wereld schiep. Volkskunst is Fries design geworden!